UOT 94; UOT 39

ƏLVİDA RƏHİMOV
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı
elvidarehimov1234@gmail.com

AHISQA (MESXETİ) TÜRKLƏRİNİN MƏDƏNİ HƏYATI

Ahısqa Türkiyənin şimal-şərq sərhəddində, Gürcüstana bağlı bir bölgənin tarixi mərkəzidir. Ahısqa və ətrafı da çox qədim türk bölgəsidir. Tarixi mənbələr eramızdan əvvəlki dövrdə burada türklərin yaşadığını göstərir. Bu bölgə 1578-ci ildə Osmanlı İmperatorluğuna qatılıb və 1828-ci il müharibələrində rusların əlinə keçib. O gündən bu günə qədər bölgənin taleyi gülməyib, əsirlikdən əsarətə sürüklənib. 1940-cı illər Sovet İttifaqının müharibə illəri idi. Stalin idarəsi Ahısqa türklərini cəbhəyə apardı. O, kənd və şəhərlərdə yaşayan insanları da qış günü qeyri-insani şəraitdə, qeyri-insani üsullarla Orta Asiya ölkələrinə aparırdı. İllərcə düşərgələrdə yaşayan Ahıska türkləri düşərgə həyatından sonra sürgündən qaça bilməyib, uzun mübarizəyə baxmayaraq vətənlərinə dönə bilməyiblər.

*Açar sözlər***:** Ahısqa türkləri, mədəniyyət, ailə, adət-ənənə, geyim, yemək, din**.**

Giriş. Ahısqa türkləri 1944-cü ilə qədər Anadolunun Qafqaza açılan qapısında yaşamış türk birliyidir. Onlar yaşadıqları bölgədə bir çox mədəniyyətlərlə qarşılaşmışlar: Gürcüstanda olarkən gürcü, kürd, acar və digər xalqlarla, 1944-cü il sürgünündən sonra qazaxlar, qırğızlar, özbək türkləri, ruslar və başqaları, 1956-cı ildən sonra SSRİ-dən qərbə doğru köç edərək digər slavyan icmalarının mədəniyyətləri ilə tanış olmuşlar [1, s.467-470]. Bu köçlərin mədəni izləri bu gün Ahısqa türklərinin mədəniyyətində görünsə də, ümumilikdə Ahısqa türklərinin mədəni quruluşu Anadolu, daha doğrusu, Atabəy Yurdu mədəniyyəti ilə bir bütövlük təşkil edir.

Ahısqa türklərinin ailə quruluşu patriarxal quruluşa malikdir. Ailənin başçısı kişidir. Qadına da danışmaq hüququ verilir, amma yenə də son qərarı kişi verir. Ailə böyükdürsə, qocalar da varsa, ağsaqqal sözü dinlənir. Evin ağsaqqalları vəfat edəndə böyük qardaş böyük ailədə qərar qəbul edir və evin başçılığını öz üzərinə götürür. Əgər ailə nüvəli ailədirsə və ata-ana rəhmətə gedibsə, qohumların dəstəyinə baxmayaraq, evin böyük oğlu kiçik yaşda olsa belə, ailənin adından qərar verməkdə təsirli olur. Ailədə yaşa və cinsə görə iş bölgüsü var. Bəzi işlər birgə həyata keçirilir [9, s.1147].

Ahısqa türklərində nəsildən-nəslə ötürülən adət və ənənələr ictimai quruluşun və mədəniyyətin mühüm güclü tərəflərindən biri olmuşdur. Hörmət, dözümlülük, anlayış, əxlaq, həyat tərzi kimi bir çox mənəvi duyğuları ehtiva edən bu adətlər Ahısqa türklərində bu günümüzə qədər gəlib çatmışdır. Doğum və ölümlə bağlı inanclar, nikahla bağlı qız istəmə, nişan, cehiz, toy adət-ənənələri ilə bağlı qaydalar bu günümüzə qədər böyük ölçüdə yaşadılmışdır [8, s.325-346]. Lakin sənaye cəmiyyətinin gətirdiyi həyat tərzi və müasirləşmə səyləri onun bəzi adət və ənənələrə qarşı müqavimətini artırdı. Məsələn, qızların elçilik vasitəsilə istənilməsi ənənəsi bu gün nisbətən dəyişmişdir; Qızlar üçün nikah yaşı 17-20 idisə, bu gün xeyli artıb və s. [3, s.2014, 23].

Toylar, qız istəmə adətləri və tətbiq olunan bütün ənənələr keçmişdə olduğu kimi bu gün də şadılmağa çalışılır. Ənənələrə daha çox bağlı olanlar gəlinlərin ənənəvi paltar geyinməsini arzulayaraq köhnə adət-ənənələrini yaşatmağa davam edirlər. Evliliklə bağlı adət-ənənələr, məsələn, ağsaqqalların və bəyin hörmət mənasında gəlinə salam vermə üsulu olan arzu qəbulu, qayınata və qayınana icazə vermədikcə gəlinin ucadan danışmaması, bu gün də tətbiq olunur [6, s.14-15].

Ahısqa türklərinin geyim mədəniyyəti sürgünə qədər türk-qafqaz geyim ənənəsi tərəfindən tipoloji olaraq mənimsənilmişdir. Sürgündən sonra köçdükləri coğrafiyanın mədəniyyətinə uyğunlaşaraq müasir geyim tərzinə keçmişlər. Xüsusilə şəhərdə yaşayan Ahısqa türkləri ənənəvi geyim tərzindən uzaqlaşıblar [12, s.73]. Ahısqa ləhcəsinin lüğət tərkibində geyimlə bağlı sözlər bu gün də işlənir. Məsələn: kaftan "qadın paltarı", papaḫ "kişi papağı", ḳatḫa "qızılla bəzədilmiş gəlin baş örtüyü", ləçək "gəlinin saçını və boynunu örtmək üçün istifadə olunan nazik parça", bellik "önlük", uçtum "hicab" [10, s.499-510]. Ənənəvi geyim mədəniyyətində sosial və sinfi fərqləri də görmək mümkündür. Müsəlman icması olduqları üçün açıq geyim onların geyim mədəniyyətinə daxil deyil [14, s.537-544].

Anadolu musiqi mədəniyyətinin bir parçası olan nağara, zurna, saz kimi alətlərdən Ahıska türklərinin toy və əyləncə məclislərində indi də istifadə olunur. Əslində bu gün müasir musiqidən daha çox nağara və zurnaya üstünlük verildiyi, sazın təsirinin gündən-günə azaldığı müşahidə olunur [17].

Ahıska türkləri yemək mədəniyyətində də zənginlik nümayiş etdirirlər. Xəngəl, kətə, xaçapuri kimi yeməklər daha çox mərasim və xüsusi gün yeməkləri kimi tanınır [12, s.74]. Bu xörəklər digər türk soylu cəmiyyətlərin kulinariya mədəniyyətlərində görünsə də, Ahıska türkləri bu xörəkləri özünəməxsus şəkildə hazırlayırlar. Onlar sürgündən sonra yaşadıqları bölgələrdə milli xörəkləri ilə yanaşı, digər etnik qrupların mətbəx mədəniyyətinə aid xörəkləri də mənimsəmişlər. Məsələn: sucuq, jal, jaya, suryet və karta kimi yeməklər qazax mətbəxindəndir, makım, talkan, köce şorbası, kömöç kimi yeməklər qırğız mətbəxindəndir, özbək mətbəxindən dimlama, ravioli, samsa kimi xörəklər götürülürdü [11, s.511-518]. Eləcə də borş yeməyini rus mədəniyyətindən götürmüşdülər.

Ahıska türkləri dinə böyük əhəmiyyət verirlər. Çünki Ahıska türklərində əxlaq normalarını yaşatmaqda din ictimai dəyərlər arasında öz yerini tutur. Din təkcə inanc və ibadət prinsiplərini müəyyən edən milli-mənəvi quruluş deyil. Bu, cəmiyyətin dəyərlərini, normalarını və əxlaqi standartlarını əhatə edən sosial quruluşdur. Ona görə də Ahıska türklərinin kimliyinin qorunub saxlanmasında din fenomeni mühüm yer tutur [9, s.1144].

Ahıska türkləri müsəlmandır. İslamı 16-cı əsrdə qəbul etdilər. Bu keçid Osmanlı İmperiyasının 1578-ci ildə Çıldır döyüşündə Ahıska bölgəsini Səfəvilərdən almasından sonra sürətləndi. Bu zaman Atabəyli Mustafa xristianlığı tərk edərək İslamı qəbul etdi. Beləliklə, 310 illik (1268-1578) pravoslav xristian Atabəylər hökuməti sona çatdı və bölgənin qıpçaq türkləri İslamı qəbul etdilər [15, s.73]. Anadolunun bir parçası olan Ahıska bölgəsindəki müsəlman icması 1944-cü il sürgününə qədər Osmanlılarla Ruslar arasında bir neçə dəfə din dəyişdirsə də, yerli xalq İslamdan geri çəkilmədi [2, s.224-225].

Ahıska türklərinin əksəriyyəti dini inanc baxımından müsəlmandır və İslamın Hənəfi məzhəbi ilə yaşayırlar. Sovet dövründəki ateist ayinlərdən asılı olmayaraq, öz dini ayinlərini və dinlə bağlı digər işləri gizli də olsa, icra edən Ahıska türkləri indi öz dini ənənələrini sərbəst şəkildə qoruyub saxlayırlar.

Ahıska türkləri Ramazan və Qurban bayramlarına böyük əhəmiyyət verirlər. Bayram namazı qılındıqdan sonra əvvəlcə qəbiristanlıqlara gedir, qəbirləri ziyarət edirlər. Bu ziyarətlər zamanı qəbir başında Qurandan surələr və ayələr oxunur, dualar edilir. Qəbiristanlıqdan qayıtdıqdan sonra bayram prosesi başlayır. Qohumlar, qonşular, yaxınlar, xüsusilə yaşlılar ziyarət edilir, hal-xətirləri soruşulur [9, s.1144].

Türk Dünyasında mühüm yeri olan və Miladi təqvimlə yeni il kimi tanınan Novruzu Ahıska türkləri qeyd etməyirdilər. Lakin onlar sürgündən sonra yaşadıqları ölkələrin mədəniyyətləri ilə içiçə olub ölkənin bu milli şənliklərində iştirak edirlər. Xüsusilə, Özbəkistan və Azərbaycanda yerli xalqla birgə şənliklərdə həvəslə iştirak edirlər [13, s.76]. Onlar müxtəlif bölgələrdə yaşasalar da, bayram zamanı tətbiq olunan bəzi adət-ənənələri bu gün də qoruyub saxlamaqda davam edirlər. Məsələn, Özbəkistandan Türkiyəyə köçən Ahıska türkləri Novruz günündə sümələk adlandırdıqları yeməyi bişirib qonşularına paylayırlar.

Ahıska türkləri hər zaman milli kimlikləri ilə yanaşı dini kimliklərini də nəzərə almış, adət-ənənələrin gələcək üçün yaşadılmasına böyük əhəmiyyət vermişlər. Onlar mənəvi dəyərlər arasında böyük əhəmiyyət kəsb edən dini ənənələri də nəzərdən qaçırmamağa çalışırlar. Ahıska türk müdriklərinin fikrincə, dini qaydalardan asılı olan borclar vaxtında ödənilməzsə, bu, onların bir toplum olaraq milli kimliklərini itirməsinə səbəb ola bilər [9, s.1145].

Ahıska türkləri harada yaşayırlarsa yaşasınlar, öz dini adət-ənənələrinə laqeyd olmamağa çalışırlar. Onlar yaşadıqları ölkədə yerli və ya digər xalqların dini adət-ənənələrinə hörmət çərçivəsində öz inanc qaydalarını yerinə yetirməyə çalışırlar. Müsahibələr nəticəsində, 2005-ci ildən sonra ABŞ-a köç edən Ahıska türklərinin müsəlman dövlətlərində olduğu kimi dini ayinlərini icra etdiklərini söyləmək olar. Məsələn, Amerikada Ahıska türklərinin qurduğu dərnəklərdə insanlar bir araya gələrək Quran oxuyurlar. Gənclər üçün Quran kursları da təşkil edirlər. Bu birliklərdə bir araya gələn şəxslər həm də mədəni məlumatlar əldə edirlər. Bu fəaliyyətlər Ahıska türklərinin Amerika cəmiyyətində əriməməsi və assimilyasiyaya davamlı olması üçün həyata keçirilir. Amma Amerikadakı Ahıska

türklərini ən çox düşündürən, buradakı QHT-lərə baş çəkməyən, adət-ənənələrdən təcrid olunan cəmiyyətin fərdləridir. Qısa müddətdə bu insanların assimilyasiya olunacağına inam var [4, s.20-27].

Ahısqa türkləri də dəfn mərasimlərinə böyük əhəmiyyət verirlər. Qonşular, qohumlar ilk gün öz evlərində bişirdikləri acı çörək adlanan yeməyi dəfn evinə gətirirlər. Acı çörək gətirmək üç gün çəkir və bu üç gündə dəfn evində yemək bişirilmir. Üçüncü gün mərhumun əşyaları və paltarları yuyulur. Yeddinci gün qəbir qazanlara və bu yeddi gündə dəfn evinə gələn qonaqlara Quran oxunur, çörək, xəmir, halva bişirilərək moizə oxuyan imama paylanır. Ahısqa türkləri bu ənənəni qazma və qoxu çıxarma adlandırırdılar. Bu cür dini ənənələri hələ də Ahısqa türkləri qoruyub saxlayırlar [7, s.113].

Xristianların əksəriyyətini təşkil edən ölkələrdə yaşayan Ahısqa türkləri bildirirlər ki, digər müsəlman icmaları arasında dini ənənələrdə fərqlər var. Məsələn, müsəlman icmaları Rusiyanın Krasnodar və Rostov kimi əyalətlərində, eləcə də Kabardin-Balkar Muxtar Respublikasında yaşayırlar. Lakin Ahısqa türkləri bu bölgələrdəki bu toplumların adət-ənənələrinin öz adət-ənənələri ilə uyğun gəlmədiyini iddia edərək öz mədəniyyətlərini qoruyub saxlayırlar. Krasnodar bölgəsinin yerli əhalisi Ahısqa türklərindən danışarkən müsəlman türkləri və ya fərqli bir müsəlman toplumunu vurğulayırlar [18, s.42].

Bir sözlə, İslam dini həm dini, həm də milli mənsubiyyət baxımından Ahısqa türkləri tərəfindən qəbul edilir. Məlumdur ki, onların 1944-cü ildə Ahısqadan sürgün edilməsində türk olması ilə yanaşı müsəlman olmasının da təsiri olmuşdur. Ahısqa türkləri başqa dinlərə mənsub olan insanlara həmişə hörmətlə yanaşırlar [5, s.12-13].

Nəticə. Nəticə etibarı ilə demək olar ki, Atabəy Yurdunun bir halqasını təşkil edən Ahısqa türklərinin dünya miqyasında varlığı sürgündə keçdikləri mübarizə ilə əldə olunub. Dini, dil və mədəni dəyərləri yaşatmağı, onları gənc nəsillərə ötürməyi bilən bu cəmiyyət dünyanın bir çox ölkələrində səpələnmiş şəkildə yaşamasına baxmayaraq, hələ də bütövlükdə varlığını davam etdirir. Son dövrlərdə virtual aləmin geniş istifadəsi ilə bir-birindən uzaqlaşan Ahısa türkləri bir-birləri ilə çox rahat ünsiyyət qura bilirlər. Bu ünsiyyət sayəsində əcdadlarından miras qalmış mədəni dəyərləri, dini bilikləri, etnik kimlikləri bir-birinə ötürə və gənclərə çatdıra, etnik kimliklərini daha da möhkəmləndirə bilirlər. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra özlərini təkmilləşdirdilər və qələm sahibi olmaqda uğur qazandılar və bunu davam etdirirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. HACILI, A, "Ahıskalı Türklərin Mədəniyyəti". Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu, Giresun (2014): 467-470.
2. ABDRAKHOV, Y. ve MENDUALİYEV, A, "Kazakistan'daki Ahıska Türklerinin Dini Hayatı Üzerine Bir İnceleme." Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu. sy.1 (2017): 224-225.
3. ALİYEVA, M, "Ahıska Türklerinde Kültür ve Dil Değişimi", Ahıska Vizyonu 2013, İstanbul: Anadolu Ofset, 2014.
4. ALPTEKİN, Y, "ABD-Colorado'da Yaşayan Ahıskalı Türk Topluluğunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hayat". Sosyoloji Konferansları, sy.47 (2013): 20-27.
5. AVCİ, O, "Understanding the Culture of Ahiska Turks in Wheaton, Illinois: A Case Study, The Qualitative Report", Northern İllinois University Journal, 17 (2012): 12-13.
6. AZİZOVA, N., "Etnik Kültür", Ahıska Dergisi, sy. 1 (2001): 14-15.
7. DEVRİSHEVA, F, "Kazakistan'da Ahıska Türklerinin Sosyal-Kültürel Yapılarındaki Değişmeler". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.
8. EŞMELİ, İ, "Ahıska Türklerinin Günlük Hayatıyla İlgili Bazı Halk İnanışları (Denizli Örneği)", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17, sy. 34 (2018): 325-346.
9. Faigov Orhan, Ahıska Türklerinde Din, Kültür, Kimlik ve İletişim, Kocaeli Üniversitesi, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2020, s.1147.
10. KESİK, O. A ve DUMAN, T, "Ukrayna'dan Getirilerek Erzincan'a Yerleştirilen Ahıska Türklerinin Kültürel Yapısının İncelenmesi: Türk Kültürünün İzleri". Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu, 1, (2017): 499-510.
11. KOCAALAN, L.M., "Ahıska Türklerine Ait Yemek Kültürünün Füzyon Mutfağa Etkilerinin Araştırılması", Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu, c.1, (2017): 511- 518.

12. KÖKSAL, A, "Bişkek'te Yaşayan Ahıska Türklerinin Folklorik Değerleri ve Oyun Müzikleri", Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2007.
13. YÜZBEY, İ, "Ahıskalı Türkler ve Kültürleri". Uluslararası Türk Dilleri ve Edebiyatı Çalışmaları Edebiyat ve Tarih Dergisi 3, sy. 7(2008): 679-680.
14. SİLAHŞÖR, Ö, "Ahıska Türklerinin Giyim Kültürü". Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu, 1, (2017): 537-544.
15. ZEYREK, Y, Ahıska Araştırmaları, Ankara: Kozan Ofset Matbaacılık, 2006.
16. AVCİ, O, "Understanding the Culture of Ahiska Turks in Wheaton, Illinois: A Case Study, The Qualitative Report", Northern İllinois University Journal, 17 (2012): 12-13.
17. "Culture Profile: Meskhetian Turks", Wisconsin Department of Health and Family Services, 2005.
18. KORİOUCHKİNA, L, "Meskhetian Turks and The Regime of Citıizenship in Russia." The University of Pittsburgh Ethnology Journal, 1, 48 (2009): 42.

АЛЬВИДА РАГИМОВ
Докторант Бакинского Государственного Университета

КУЛЬТУРНАЯ ЖИЗНЬ ТУРОК-АХЫСГИН (МЕСХЕТИНЦЕВ)

Ахисга - исторический центр региона на северо-восточной границе Турции, связанной с Грузией. Ахисга и его окрестности также являются очень древней турецкой областью. Исторические источники свидетельствуют о том, что в период до нашей эры здесь жили тюрки. Этот регион присоединился к Османской империи в 1578 году и был захвачен русскими в войнах 1828 года. С того дня и по сей день судьба области не смеялась, ее таскали из плена в плен. 1940-е годы были военными годами Советского Союза. Администрация Сталина увела турок-ахисга на фронт. Он также вывозил людей, живущих в селах и городах, в страны Средней Азии в зимний день в нечеловеческих условиях и бесчеловечными методами. Турки-ахысги, годами прожившие в лагерях, так и не смогли избавиться от ссылки после лагерной жизни и, несмотря на многолетнюю борьбу, не смогли вернуться на родину.

Ключевые слова: Ахыска турки, культура, семья, традиция, одежда, пища, религия.

ALVİDA RAHİMOV
Doktoral student of Baku State University

CULTURAL LIFE OF AHISGA (MESKHETI) TURKS

Ahisga is the historical center of a region on the north-eastern border of Turkey, connected to Georgia. Ahisga and its surroundings are also a very ancient Turkish region. Historical sources indicate that Turks lived here in the period before our era. This region joined the Ottoman Empire in 1578 and was captured by the Russians in the wars of 1828. From that day to this day, the fate of the region did not laugh, it was dragged from captivity to captivity. The 1940s were the war years of the Soviet Union. Stalin's administration took Ahisga Turks to the front. He also drove people living in villages and cities to Central Asian countries on a winter day under inhumane conditions and inhumane methods. Ahisga Turks, who lived in camps for years, could not escape exile after the camp life, and despite a long struggle, they could not return to their homeland.

Keywords: Ahisqa Turks, culture, family, tradition, clothing, food, religion.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 20 sentyabr 2023-cü il.
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 05 oktyabr 2023-cü il.
Rəyçilər: t.e.d. Qabil Əliyev, t.e.d. İsmayıl Məmmədov.